

TEPAV Anayasa Uzmanları Seminer Dizisi - 5

Prof. Andrew Arato

17 Mayıs 2011

Doç. Dr. Levent Gönenç: Burada - TEPAV'da - 2007 yılından bu yana anayasa yapımıyla ilgili çalışmalar sürdürüyoruz. Bu süreçte konferanslar düzenledik ve anayasa yapım süreci ile anayasa çalışmalarlarıyla ilgili pek çok politika ve bilgi notu yayımladık. 2007 yılında TEPAV'da en az 200 sivil toplum kuruluşunun katıldığı çok büyük bir konferans düzenledik. Amacımız ilgili tüm tarafların – siyasi partilerin, parlamentonun ve anayasa yapım sürecinin diğer paydaşlarının – yararına anayasa yapım süreçleri hakkında bilgi içeriği oluşturmaktır. Belirli anayasal problemleri mukayeseli bir perspektifle tartışmak üzere Avrupa ve Amerika'dan çok ünlü akademisyenleri toplantılarımıza davet ettik. Yine bugün Amerika'dan çok ünlü bir konuğumuz var. Kendisi aslında Macar ama Amerika'da yaşıyor ve Amerikan üniversitelerinde siyaset bilimi dersleri veriyor: Andrew Arato. Bugün mukayeseli bir yaklaşımla anayasal problemlerden ve anayasa yapımı ile ilgili konulardan bahsedecek. Kendisi Türkiye'yi çok iyi biliyor. Türkiye'deki sürece atıfta bulunarak genel seçimler öncesindeki duruma ilişkin bazı yorumlar yapacak. Son olarak da Türkiye'de anayasa yapımının geleceği hakkında bazı yorumlarda bulunabiliriz. Genel seçimlerden sonra bir anayasa yapılacak mı, yapılmayacak mı? Sanıyorum Sayın Arato'nun bu konuda da bazı yorumları olacaktır.

Şimdi sözü Profesör Arato'ya vermek istiyorum. Kendisinin konuşmasından sonra soru ve cevap kısmına geçeceğiz. Daha sonra da ben bazı yorumlar yapacağım. Buyurun Sayın Arato.

Prof. Dr. Andrew Arato: Çok teşekkürler. Burada olmak gerçekten çok güzel. TEPAV'a ve özellikle Sayın Gönenç'e ve Mehmet Ratip'e beni davet ettikleri için çok teşekkür ediyorum. Türkiye'ye daha önce üç kez geldim. İstanbul Bilgi, Bahçeşehir, Sabancı ve Koç üniversitelerinde konferanslara katıldım. Ancak bu, Ankara'ya ilk gelişim. İstanbul'da katıldığım toplantı ve konferanslarda anayasal konularla ilgili konuştum. Ancak Türkiye ile ilişkim daha öncesine dayanıyor. 2008 yılının başında Kolombiya Üniversitesi'nden Profesör Alfred Stepan, beni Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni anayasa taslağının analiz edileceği bir projeye katılmaya davet etti. Bu projede Profesör Özbudun tarafından yönetilen takımla çalıştım. Aslında anayasa taslak metnini görmedim. Sadece taslağın Ahmet Kuru tarafından tercüme edilen bazı maddelerini okudum. Ancak konferans Kolombiya Üniversitesi'nde yapılmıştı. Modern Türkiye'de anayasal sorunlar üzerine çalışmaya o zaman, konferanstan iki ay önce, başladım. Sayın Gönenç'in de belirttiği gibi ben Macar'ım. Aslında bir tarihçiyim ve tahmin edebileceğiniz gibi Türkiye'nin uzak tarihi hakkında bilgim var. Özellikle de ülkenin çoğunu işgal ettiğiniz 185 yıllık dönemin tarihi hakkında. Ama sizin de bildiğiniz gibi Macarlar bu dönemi sevgiyle hatırlamakta ve Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğini şiddetle desteklemektedir. Belki de bu arka planla ilgili bir durum; biz Macaristan'da "kovboylar Kızılderililere karşı" oynayarak değil "Macarlar Türklere karşı" oyunları oynayarak büyüdük. Ve elbette, oyunu her zaman Macarlar kazanırdı. Ancak tarihsel gerçek bu değildi. Macaristan'ı Osmanlı İmparatorluğu'nun elinden Avrupa ittifakı kurtardı. Her hâlükârda, modern Türkiye tarihinden haberdar değildim. Türkiye'nin anayasa tarihini çalışmaya daha sonra başladım. Yani Türkiye'yi pek tanımadığımı iddia edenler aslında haklılar. Baştan söylemeliyim ki Türkiye ile ilgili tek bildiğim, anayasal konular. Ve Türkiye'de anayasal konuları karşılaştırmalı bir yaklaşımla araştırdım. Bu yaklaşımın bir anlam ifade edip etmediğine karar verecek olan sizlersiniz. Ben genelde karşılaştırmalı yaklaşımın bir anlam ifade ettiğine inanırım. Şu ana kadar Türkiye'nin anayasal sorunları ile ilgili orta uzunlukta iki makale, yaklaşık üç ciltlik el yazması ve üç kısa makale

yazdım. Bunların iyi ya da kötü arařtırmalar olduđunu dűşűnűp dűşűnmemeniz muhtemelen entelektűel eđiliminizden ziyade politik eđiliminize bađlı. Ancak bu da Tűrkiye'nin içinde yařadığı siyasi kutuplařmanın űzűcű bir sonucu. Kendimi Tűrkiye'deki herhangi bir siyasi gruba taraf hissetmiyorum ve umuyorum bu sűylediklerimden de anlařılacaktır. Konuřmamı yirmi dakika ile sınırlandırmaya çalıřacađım. Bűylelikle verimli bir tartıřma bűlűmű geçirebiliriz.

Tűrkiye'nin anayasal sorunları hakkında çalıřmaya bařladıđımda kullandıđım karřılařtırmalı yűntem nedeniyle ilk yaptıđım Őey, Tűrkiye'de anayasanın geliřim sűrecinin hangi tipolojiye uyduđunu arařtırmak oldu. İkinci Dűnya Savařı'ndan bu yana anayasa yapımıyla ilgili farklı modeller ve deđer dizileri ortaya çıkmıř durumda. Ben en műkemmел modelin Gűney Afrika ve İřpanya'da uygulanan model olduđuna inanıyorum. Bu modelde iki ařamalı bir sűre sűz konusu; nihai anayasaya ulařmak için iki ayrı anayasa taslađı hazırlanıyor. Nihai anayasa metni genellikle űzel olarak bu amaçla seçilmiř bir meclis tarafından yapılıyor ve her iki ařamada da yűksek oranda katılım olması ve paydařların onayının alınması sađlanıyor. Bu izlenen yola bađlı bir sűre ve sadece diktatűrlűkten demokrasiye geçiř yapan űlkelerde uygulanabilir. Bu nedenle sizin de bildiđiniz gibi bu model Tűrkiye için geçerli deđil. Tűrkiye'nin izlediđi yol daha farklı bir yaklařıma ait. Uzun bir demokrasiye geçiř sűreci var. Sűrecin bařlangıcına belki otoriter rejim denebilir. Ancak farklı dűnemlerde atılan adımlarla kademe kademe demokrasiye geçiř var. Ben Tűrkiye'de geçiř sűrecinin bařlangıcını 1983 olarak alıyorum, sadece anayasayı deđil, seçimi de dikkate alıyorum. Bahsettiđiniz gibi Kenan Evren'in Turgut űzal'ın anayasa konusunda atmayı planladıđı adımlar veya Tűrk seçmenin anayasa konusunda ne dűřűndűđű konusunda bir tahayyűlű olduđunu dűřűnműyorum. űnkű bűyűk űlűde otoriter olan plan yerine aniden yarı demokratik bir plan devreye konu ve bunu bűyűk olasılıkla seçmen ve o zamanın Bařbakanı Turgut űzal'ın akıllıca politikaları műmkűn kıldı. Bu resmi bir deđiřiklik deđildi; resmi deđiřiklik 1987'de bařladı. Ancak her kořulda benim için geçiř dűnemi 1983 yılında bařlıyor. Bařkalarının farklı tarihler űne sűrdűklerini biliyorum. Sayın Gűnen, Sayın Gençkaya ve Sayın űzbudun'un ve diđer akademisyenlerin Őahane makalelerinden 1987, 1993, 2000 ve 2001 yıllarında ve 2006 yılına kadarki sűrete Tűrkiye'de neler olduđunu okudum. Ve bence sűrele ilgili en űnemli kısım sűrecin bűyűk űlűde uzlařmaya dayalı bir dođasının olması ve sonraki adımların bu çerçevede Őekillenmesi. Benim için bu çok űnemli, űnkű İřpanya'dan Gűney Afrika'ya anayasa yapım sűrecinden aldıđım en bűyűk ders uzlařmanın ve temel siyasi aktűrlerin anayasa yapım sűrecine dāhil edilmesinin her zaman kilit űnemde olduđuydu. Bu bazı durumlarda zoraki uzlařma Őeklinde oldu. Ancak, daha sonra tekrar dűneceđim İřpanya űrneđinde uzlařma gűnűllűydű. Bařbakan Suarez her zaman sađ ile birlikte bir anayasa dayatacak oy gűcűne sahipti; ama sosyalistlerin, Katalan ulusalcılarının ve koműnistlerin de sesini ve desteđini arkasına alarak uzlařmaya dayalı bir anayasa yapmayı tercih etti. Sađın çizgisinde bir anayasa dayatma Őansına sahipken kendisini partisinin siyasi yapısıyla sınırlandırmadı ve uzlařmaya dayalı bir anayasa metni oluřturmayı tercih etti. İlginçtir, Ergun űzbudun ve űmer Faruk Gençkaya yakında basılan bir kitaplarında İřpanya űrneđini model olarak incelemektedir. Kitaplarının giriř kısmında Andrea Bonime Blanc'ın uzlařmanın űnemine iliřkin bir kitabına atıfta bulunuyorlar. Bonime Blanc İřpanya hakkında yazmıřtı. Ancak İřpanya űrneđinde uzlařma gűnűllűlűk esasıyla tesis edilmiřtir. Temel olarak, kral -Tűrkiye'de yok- ve Bařbakan -Tűrkiye'de var- bir araya gelmiřtir. Ben bu űrneđi hep aklımda tutmaya çalıřırım, űnkű bu uzlařma için oldukça istikrarsız bir yűntem; ama İřpanya bunun imkānsız olmadıđını gűsterdi. Tűrkiye'de uzlařmanın geriden gelmesinin nedeni seçim sistemi gibi kısıtlayıcı nedenlerdi. Bildiđiniz gibi 2002 yılından bu yana seçim sistemi çođunluk hűkűmetine ve hatta anayasa deđiřikliđi yapmaya yetecek sayısal çođunlukta hűkűmetlere olanak veriyor. 1987 ve 2001 yılları arasında Őanslıydınız ve sistem

anayasa değişikliğine yetecek çoğunluklar ortaya çıkarmadı. Bu nedenle uzlaşma gerekiyordu. Yanlış biliyorsam beni düzeltin. Bazı konuları yanlış anlamış olabilirim, neticede Türkolog değilim. Ama böyle olduğunu sanıyorum. Partilerin komisyonlar kurması gerekiyordu çünkü tek başlarına anayasayı değiştiremezlerdi. Bu nedenle bu zoraki bir uzlaşmaydı ve bazı durumlarda ortadan kalktığı görüldü. Örneğin Refah Partisi bazı durumlarda uzlaşmayı ortadan kaldırmak için elinden geleni yaptı. Ama çoğunlukla uzlaşmayı korumayı başardılar. Ben genelde zoraki uzlaşmanın daha iyi olduğunu düşünürüm. Çünkü bu bir demokratik iyi niyet göstergesidir. Anayasayla ilgili iyi niyet göstergesidir. Neticede siyasi aktörler kendilerini kısıtlamayı kendiliklerinden istemezler. Ampirik olarak böyle bir kısıtın hangi durumda doğduğunu, hangi durumda doğmadığını tartışmayacağım. Ama her koşulda zoraki bir uzlaşma vardı ve bu işe yaradı. Ancak bildiğiniz gibi seçimler 2002 yılındaydı. Tabii ki size %10 barajını, bu muhteşem hediyeyi veren Kenan Evren'e şükranlarımızı sunmalıyız. Baraj 2002 seçimlerine kadar kendisinden beklendiği şekilde etki edemedi ama 2002 seçimlerinde tam olarak üretmesi gereken tabloyu üretti: iki partili bir parlamento. Neticede barajın amacı buydu, değil mi? Bazı partileri parlamento dışında bırakmak. Partokrasiyi kim istedi? Kontrollü demokrasi içeren bir sistem isteniyordu ve kontrollü demokrasi yeni muhafazakâr teze göre daha az partinin yönetişimiyle mümkün olur. Neticede sonunda baraj işe yaradı ve Türkiye iki partili bir parlamentoya baş başa kaldı. Temelde bazı ana partiler bağımsız adaylar vasıtasıyla hala meclise girebiliyorlar, değil mi? Fakat yine de rakamlara baktığımızda Adalet ve Kalkınma Partisi parlamentoda sandalyelerin neredeyse üçte ikisini aldı. Yanlış bilmiyorsam oyların da %32-33'ünü aldı. CHP de parlamentoda oldukça yüksek bir temsil şansı yakaladı. Parlamentoda bunlar dışında unsurlar da vardı, ama temelde iki partili bir parlamento ortaya çıktı. Bu yeni bir olgu. Geriye dönüp baktığımızda asıl çarpıcı olan ise – buradaki konukların bazıları gençler ve muhtemelen artık hatırlamıyorlar – bu olguya rağmen uzlaşma 2006 yılına kadar sürdü. Benim gibi bir yabancı için bunun en büyük örneği Refah Partisi'nin politikadan yasaklanmasıyla yasaklı hale gelen Recep Tayyip Erdoğan'ın yapılan anayasa değişikliği ile Başbakan olabilmesidir. CHP bu engeli kaldırmak için oy verdi, daha sonra Cumhurbaşkanı kararı veto etti. Karara tekrar itiraz edildi. Neticede Erdoğan siyasete geri döndü. Bence bu çok büyük bir olay; ama geriye dönüp baktığımızda siz ne düşünüyorsunuz bilmiyorum. Bazılarınız buna izin vermemeliydik diyor, bazılarınızsa bunu önemsemiyor. Ne düşündüğünüzü bilemiyorum, fakat her hâlükârda dışarıdan bakan bir göz için ve Erdoğan'ın şu anki popülerliği göz önünde bulundurulduğunda bu oldukça büyük bir olay. 2006 yılından bu yana Erdoğan'ın siyasete dönmesi dışında da önemli olaylar oldu. 2007 yılında uzlaşma sürecinin sekteye uğradığı düşünüldüğünde bu su götürmez bir gerçeklik olmalı. Geriye dönüp kimin suçlu olduğunu bulmaya çalışmayacağım çünkü bir tartışma içerisine girmek istemeyiz. Sadece, yanlış anlaşılmaları ortadan kaldırmak için şunu söylemeliyim ki bu süreçte Anayasa Mahkemesi bir değil üç tane karar aldı. Ancak insanlar sadece AKP'nin aleyhine işleyen yeter çoğunlukla ilgili karardan bahsediyor. Aslında iki karar daha var ve bunlar CHP'nin aleyhine olan kararlar: cumhurbaşkanının referandumla seçilmesi ve referandumdan sonra oylamanın geçerliliğini onaylayan kararlar. Bunu söylüyorum, çünkü bunların bazı yazarlar tarafından tek taraflı bir biçimde yorumlandığını görüyorum. Ama bunu hangi hükme bağlarsanız bağlayın, bazıları yeter çoğunluk kararının hak ihlali olduğunu düşünecek, diğerleri kararın hayati önemde olduğunu ve bunun için Anayasa Mahkemesi'ne paye biçmeye bile gerek olmadığını söyleyecek. Bazıları ise tam aksine Mahkeme'nin ilk kararda zayıflık gösterdiğini ve sonraki kararlarla tamamen doğru bir şey yaptığını öne sürecek. Bu konudaki yorumlar ne olursa olsun, bu sürecin başlamasıyla birlikte uzlaşmanın ortadan kalktığı aşikâr. Bu bağlamda, ufukta anayasa yapımı konusu gündemde, ancak buna yönelik beklentilerde herhangi bir iyileşme sağlanamamış. Sayın Özbudun ve Gençkaya, kitaplarının 2009 yılında yayımlanan İngilizce baskısını gelecekte uzlaşmaya dayalı bir anayasa yapım süreci görmeyi

umduklarını söyleyerek bitiriyorlar. Şimdi gönüllü ve zoraki uzlaşma arasında koyduğum ayrıma geri dönmek istiyorum. Zoraki uzlaşma üretmek için izlenebilecek iki yol görüyorum. Öncelikle, hala herkesin Türkiye'nin yeni bir anayasaya ihtiyacı olduğu konusunda hemfikir olduğunu varsayalım. Ben aslen yola anayasa değişikliği paketleriyle devam etmenin iyi bir fikir olmadığını düşünüyorum. Bunun yerine yeni bir anayasa yapılmalı. Türkiye'nin Avrupa'daki ortakları bunu istiyor, pek çok sivil toplum kuruluşu yeni bir anayasa yapılması için uzun zamandır destek veriyor. Yeni anayasayı yapmak için çok ciddi bir istek varmış gibi görünüyor. Bu bağlamda hem Türkiye içinde hem de dışarıda yeni bir anayasa yapılması gerektiği konusunda yaygın bir görüş var. Şimdi yeni bir anayasaya ihtiyaç olduğunu ve bu anayasanın rıza ve uzlaşmaya dayalı olması gerektiğini varsayalım. Yeni anayasa yapımında gönüllü ve zoraki uzlaşma süreçleri söz konusu olabilir. Anayasa konusunda uzlaşmayı zoraki olarak nasıl elde edebiliriz? Zoraki uzlaşma nedir? Öncelikli olarak söylemeliyim ki mevcut seçim sistemi zoraki uzlaşma sağlayabilir. Hangi seçim sistemi? Mevcut sistemden farklı bir seçim sistemi. Normatif bir bakış açısından %10 seçim barajı anayasa yapacak olan bir meclis için gerçekten de büyük bir istismar. Kenan Evren bile anayasa yapıcı bir meclis oluşturmamıştı. Normal bir meclis ve bir yönetim süreci inşa etmişti. Bu arada anayasayı oldukça kötü bir süreçle yaptı. Buna kurucu meclis diyebiliriz; Türkiye'de kurucu meclis kavramı ünlü yazarlar tarafından bile oldukça gevşek bir anlamda kullanılıyor. Ancak ellerindeki her ne idiyse bunun sonuna gelmişti. Evren'in yapmak istediği normal bir meclis kurmaktı ve %10 barajı normal meclis kurgusu için konmuştu. %10 barajı anayasa yapan bir meclis için oldukça alışılmadık bir oran. Partiler anayasa yapan bir meclis istiyorlarsa barajın düşürülmesi lazım. Bunun hâlihazırda olmuş bitmiş bir olay olduğunun farkındayım; seçimler Haziran ayında yapılacak ve seçim kuralları hâlihazırda belli ve %10 barajının gölgesinde oy kullanacaksınız. Ama bu barajın değiştirilmesi gerektiğini söylemek hala önemli. Bu bir istismar; baraj yanlış ama hala geçerli. Partiler %10 barajına karşı savaşıyor, ancak bunu yapmıyorlar. Bunun bir yolu muhalefet partilerinin baraja karşı birleşmesi, ama bunu yapmıyorlar. Seçim kurallarını değiştirmek muhalefetin zoraki uzlaşma inşa etmek için atabileceği adımlardan ilki; ancak bunu yapmadılar. İkinci yol vatandaşların elinde. Vatandaşlar seçme hakkına sahipler ve siyasi partilerin yapamadığını yapabilirler. Hiçbir partinin beşte üç sandalye alamamasını sağlamak seçmenlerin elinde. Kolektif olarak hareket etmek elbette çok zor bir iş; ancak kutupları doğru okursanız ve bir partinin çok yüksek oranda oy alacağını bilincine varırsanız, oyunuzu çok küçük olmamak kaydıyla başka bir partiye verirsiniz. Rasyonel oy verme davranışı en büyük partiye değil sonraki iki partiye oy vermektir. Bu daha fazla uzlaşma sağlamak için seçmenlerin izleyebileceği rasyonel bir stratejidir. Küçük bir partiye oy vermek oyun boşa gitmesi anlamına gelebilir, en büyük partiye oy vermek ise çoğunlukçudur. Bunu söylerken ilgilendiğim tek konu Türk toplumunda daha geniş bir uzlaşma sağlanması için neler yapılabileceği. Oyunuzu en büyük parti veya küçük partiler yerine ikinci ve üçüncü partiye verebilirsiniz. Şu anda politika yaptığımı düşünenleriniz varsa, söylemeliyim ki sadece aritmetik hesabı yapıyorum. Uzlaşma sağlamak için kullanılabilecek üçüncü araç Anayasa Mahkemesi idi – belki de hala kullanılabilecek bir araçtır. Peki, neden Anayasa Mahkemesi? Çünkü bazılarının – isterseniz tartışma kısmında isimlerini verebilirim – aksine seçimler normal bir millet meclisinin seçilmesi için yapılır ve mevcut anayasa uyarınca normal bir millet meclisinin anayasa yapmasının önünde herhangi bir engel yoktur. Meclis anayasanın 175'inci maddesi uyarınca ve 4'üncü maddede ortaya konduğu gibi değiştirilemez 1, 2 ve 3. maddeler uyarınca yeni bir anayasa yapabilir. Yani, anayasa mahkemesi referandumdan sonraki son açıkladığı kararında da tekrarladığı gibi süreci denetleme yetisini korumaktadır ve bu güç uzlaşmayı sağlamaya yönelik bir araç olarak kullanılabilir. Neden? Çünkü Anayasa Mahkemesi'ne gitmek için 110 milletvekili gerekiyor ve 110 milletvekiliniz yoksa başvuramazsınız. Bu nedenle hangi partiden olursa

olsun 441 milletvekili uzlaşırsa Anayasa Mahkemesi devre dışı kalır. Bu halen sistem içerisinde uzlaşma yaratmaya yönelik bir hamle olarak kullanılabilir. Peki ya Mahkeme boğçalandığında¹? Mahkeme'nin boğçalanmasıyla kastettiğim ne? Başkan Roosevelt'in başarısız girişiminden D. F. Malan'ın 1950 yılındaki başarılı girişimine, İndira Gandhi'nin 1970 yılındaki çabalarından Macaristan Başbakan'ı Viktor Orban'ın son dönemdeki girişimlerine dayanarak söyleyebilirim ki Türkiye'de Anayasa Mahkemesi boğçalanmış durumdadır. Mahkeme hükümetin kimliğinden emin olduğu dört geçici üyeyle ve karmaşık bir süreç sonucunda seçilen iki üyeyle sarılıp sarmalanmış; böylelikle yeterli oy sayısı beşte üçten üçte ikiye değiştirilmiştir. Böylelikle bir anayasa değişikliğinin anayasaya aykırı olduğu hükmüne bağlanma şansı istatistiksel olarak azalmıştır. Türkiye'de herhangi bir anayasa hâkimiyle tanışmadım. Kim olduklarını veya hangi politik yönelime dâhil olduklarını bilmiyorum, tabii böyle bir yönelimleri varsa. Herhangi bir siyasi yönelimlerinin olmaması elbette inandırıcılıktan biraz uzak. Ancak tek bildiğim hükümetler bu tarz eylemleri bir amaç olmaksızın yapmazlar ve bu tip eylemleri önemli gördükleri için gerçekleştirirler. Pek çoğu olumlu yönde 25 değişiklik önerisinden oluşan paketin içerisine bu maddeyi eklemek oldukça büyük çaba gerektirir. Yani eğer bunu yapıyorsanız önemli olduğunu düşündüğünüz için yapıyorsunuzdur; özellikle de seçmenleriniz için önemli olan konularda olumsuz kararlar aldıysanız. Neticede, gördüğüm kadarıyla Anayasa Mahkemesi boğçalandı ve mahkemeye başvuracak 111 milletvekili olsa da bu milletvekillerinin mahkemeye taşıdığı değişiklik önerisinin iptal edilme olasılığı düştü. Bu bağlamda şunu söyleyebilirim ki Türkiye'de zoraki uzlaşma sağlanma olasılığı oldukça azaldı. Tabii ki seçmenler bu durumu değiştirebilirler ve boğçalanmış Anayasa Mahkemesi, boğçalayanların beklediğinden farklı şekilde davranabilir. Ama son tahlilde Türkiye'yi uzlaşmaya götürebilecek etmenler oldukça zayıflamış durumda. Peki ya gönüllü uzlaşma? Konuşmamı İspanya'da Başbakan Suarez ve kral örneğiyle sonlandırmak istiyorum. Neticede, parlamentoda çoğunluğa sahip bir partinin hala uzlaşmayı tercih etmesinin hem ahlaki hem de entelektüel sebepleri vardır. Sadece bir dönemlik bir anayasa ister miydiniz? Sizin çoğunlukta yapmış olduğunuzu bir sonraki parlamento çoğunluk size yapsın ister miydiniz? Öngörülemeyen bir gelecekte bu konuda bir çatışma çıkmasını ister miydiniz? Yurt dışındaki ortaklarınızın çok büyük bir iş başardığınızı söyleyerek üyesi olmak istediğiniz uluslararası toplumda katılmak istediğiniz tüm topluluklara tam üye olmanıza izin verileceği söylenebilir istemez miydiniz? Demek istediğim, ortaya çıkardığınız ürün uluslararası düzeyde meşruiyet kazansın istemez miydiniz? Süreçte uzlaşmaya varılmazsa seslerini asla duyuramayacak olan ve parti tabanınızda küçük bir yer tutan Kürt ve Alevilerle barış yapmak istemez miydiniz? Demek istediğim, uzlaşma arayarak başarabileceğiniz pek çok şey var. Tabii siz Kürt ve Alevilerin çıkarlarını temsil edecek kadar aydınlanmış olduğunuzu varsayarken partiniz bu anlayışta olmayabilir. O nedenle bu savunuculuğu yapmak istemeyebilirsiniz. Ancak partinizdeki diğer milletvekilleri, Kürt milletvekilleri veya Alevilerle yakın bağları olan bazı CHP'li milletvekilleri sizi zorluyor olabilir. "Bu insanları sevmiyorum ve bunu yapmak istemiyorum" diyebilirsiniz ama süreç sizi yapmaya zorlar. Gerçekten istediğiniz ve doğru olan şeyi yapıyor olabilirsiniz ve radikal destekçilerinizin gözü önünde sorumluluk almak istemiyor olabilirsiniz. Bu size bazı avantajlar sağlar. Uzlaşma metodunu izlerseniz daha iyi sonuçlar elde edebilirsiniz. Gerçekten büyük avantajlar sağlayabilirsiniz. Suarez de bunu istedi. Suarez kendi partisindeki Franco'cu radikallerin esiri olmak istemedi. Doğru olanı yapmak istedi ancak bunu sağ kanat çoğunluğuyla birlikte yapamazdı. Bunu ancak diğer partilerdeki ılımlı gruplara dönerek ve bunlarla ittifak içine girerek yapabiliyordu. Uzlaşmacı yöntem olmasaydı bu başarılamazdı. Bu bağlamda

---

¹ Bohçalama sözü ilgili literatürden hareketle "court-packing" kavramını karşılamak üzere kullanılmıştır. Genel bağlamda "court-packing" yargının yürütmenin etkisi ve kontrolü altına alınması olarak tanımlanabilir.

söyleyebiliriz ki gönüllü uzlaşma, sistemin yapısal engellerinden kaynaklanan zorlayıcı etmenler olmasa da sağlanabilir. Peki, zoraki uzlaşma olsaydı daha mı iyi olurdu? Bence 2007 yılından beri söz konusu yapısal etmenleri ortadan kaldırmak için yoğun çaba harcanıyor. Bunu şu anda çoğunluğu elde tutanlar veya seçimlerden sonra tutacak olanlar düşünmeli. Macaristan başbakanının yaptığı gibi toplumdaki diğer tüm çıkar gruplarını bastırıp tamamıyla çoğunluk esasına dayanan bir anayasa hazırlamak istiyorlar mı? Çoğunluk gücünü kullanarak toplumun belki sadece %30'unu temsil eden, geri kalanını tamamen bastıran bir anayasayla geleceği nasıl çözüleceği dahi bilinmeyen sayısız soruna gebe bırakmak istiyorlar mı? Bence her durumda, sistemde herhangi bir zorlayıcı etmen olmasa dahi, uzlaşma yolunu seçmek en doğru karar olacaktır. Dinlediğiniz için teşekkür ederim.

Doç. Dr. Levent Gönenç: Teşekkürler Sayın Arato. Profesör Arato çok önemli bir kavram olan uzlaşma ve uzlaşmaya dayalı anayasa yapımından bahsetti. İki farklı uzlaşma türü tanımladı: zoraki uzlaşma ve gönüllü uzlaşma. Ayrıca reel siyasi yaşamda uzlaşma üretmeyi sağlayabilecek temel unsurları ele aldı: seçim sistemi, rasyonel oy verme davranışı ve anayasa mahkemesi. Sayın Arato sonuç olarak Türkiye'de zorlayıcı faktörlerin uzlaşma elde etmek için çok zayıf olduğunu ifade etti. Şimdi tartışma kısmına geçelim ve soruları alalım. Ama önce belki Profesör Arato uzlaşma sağlayacak araçları daha fazla açabilir ve sivil toplum kuruluşlarının bu süreçteki rolünden bahsedebilir.

Prof. Dr. Andrew Arato: Daha konuşurken çok önemli noktaları atladığımı biliyordum. Yine Kenan Evren sayesinde Türkiye'de parti sistemi zarar gördü ve öğrencilerimden birinin ifade ettiğine göre Türkiye'de üç tane muhafazakâr parti var. Bu oldukça ender rastlanan bir durum, ama baktığınızda gerçek bu. Örneğin şimdiki CHP Ecevit dönemindeki CHP ile karşılaştırıldığında çok daha muhafazakâr bir parti. Diğer partiler kendilerine doğrudan sağ kanadın partisi diyorlar. Tabii ki Türkiye'de başka pek çok parti var ancak parlamentoda değiller. Seçim barajı düşürülmediği için bazı partilerin dışarıda bırakılması söz konusu. Uzlaşmayı farklı şekillerde tanımlayıp bu bağlamda örneğin diğer iki partiye danışırınız. Tabii örneğin MHP'nin sonraki dönemde meclise olup olmayacağını kim bilebilir? Eğer bu bağlamda parlamentoda iki parti kalırsa muhtemel bir uzlaşma oldukça dar bir uzlaşma olacak. Siyaset bilimciler de bundan orantısızlık endeksi bağlamında bahsediyor. Türkiye dünyadaki en yüksek orantısızlık endeksine sahip olabilir, %40-50 civarında. 2002-2007 yılları arasındaki durum buydu. Şimdi oran biraz daha düşük. Ancak hala nüfusun %40-50'si parlamento dışında kalıyor ve sesini duyurma hakkını kaybediyor. Nüfusun geri kalan kısmı onlar yerine anayasa yapıyor. Bu oldukça adaletsiz bir durum ancak bu konuda yapabilecek şeyler var. Sadece şemaya partileri dâhil etmekten bahsetmiyorum. Tartışmayı şu anda bulunduğu noktaya çekmekte oldukça haklıydınız. Ben de bazı yönleriyle TÜSİAD'ın önerdiği şemaya benzer bir şema önermişim: tamamen orantısal olarak oluşturulacak ve daha sonra millet meclisiyle birleştirilecek bir anayasa yapıcı meclis. Böyle bir model sorunları kısmen düzeltebilir. Bu öneri tabii ki gerçekleşmeyecek; ancak bu yapılabilseydi dahi resme sadece siyasi partileri dâhil edebilecekti. Oysa Türkiye'de sivil toplum da çok zengin. Şaşırtıcı ve belki de bağlantılı olarak Kenan Evren siyasi partilerin hayatını çok zorlaştırdı ve böylece sivil topluma daha geniş bir hareket alanı kalmış oldu. Ülkeniz ekonomik olarak güçlü ve nispeten zengin. Pek çok yoksul insan var, ancak Türkiye uluslararası anlamda zengin bir ülke ve bu her türden sivil toplum girişiminin vücut bulması için dayanak sağlıyor. Oldukça zengin, çok dokulu, çok düzeyli ve böylelikle siyasi roller üstlenme yetisine sahip bir sivil topluma sahipsiniz. TOBB, TÜSİAD ve diğer birçok kuruluş tarafından sunulan anayasa önerilerini görüyorsunuz. Anayasa alanında veya diğer alanlarda siyasi konulara katılım gösteriyorlar. Çoğulculuğu ve uzlaşmayı gerçekten yaygınlaştırabilmek için tüm bu katılımı bir araya getirmeye yönelik yollar aranması gerektiğine inanıyorum ve bence sivil toplum bu programları hazırlayıp önererek bunu hâlihazırda yapıyor. Ancak parlamentonun zoraki olarak değil de gönüllü

olarak neler yapılabileceğini tartışıyorsak, aslında yapabilecekleri çok şey var. Süreci aktif etkileşime açabilirler. Yani, etkileşim kanallarını gerçek anlamda açabilirler. Başlangıç olarak, daha resmi bir katılım çağrısı yapabilirler. İkincisi, sonuçların parlamenter süreçlere yansıtılmasını sağlayacak bir oturum ve müzakere yapısı kurabilirler. Elektronik ağlar ve Web siteleri üzerinden parlamentoda gerçekleşen tartışmalar ile sivil tartışmaların birlikte izlenmesini ve tarafların birbirlerinin görüşlerinden ve nerede durduklarından haberdar olmasını sağlayabilirler. Bence resmi tepki, bir başka deyişle oy hakkı, muhtemelen direnç görecektir ve hatta gerekli olmayacaktır. Normatif bir olgu olarak bu konu hakkında ne düşündüğünüzü bilmiyorum, ancak milletvekilleri her zaman seçim meşruiyetine sahiptir; sivil toplum kuruluşları ise sahip değildir. Ama bence bir kişi veya kuruluş pek çok siyasi parti üzerinde oldukça büyük bir etkiye sahip olabilir. Öğle yemeğinde halk eğitim programlarından bahsettik. Bu programlar anayasa süreci gerçekten başladığında gerçek anlamda organize olmak için çok önemli bir fırsat olabilir. Tüm yerel bölge ve kurumlara kendi düzeylerinde etki edebilir. Bu Güney Afrika'daki gibi basit bir düzeyde de yapılabilir, üniversitelerde ve yüksek öğrenim kurumlarında daha sofistike bir düzeyde de yapılabilir. Bu parlamenter düzeyden ziyade sivil alanda üstlenilmesi gereken bir sorumluluktur. Tüm bunların süreci başlatmak, koordine etmek ve bu adımları daha sonra parlamenter düzeye dâhil etmek açısından çok doğru olacağını düşünüyorum. Bu aşamada bir oy veya girdi elde etmek için resmi yollar aramakta şimdiden geç kalınmış olabilir diye düşünüyorum. Yine de parlamento komiteleri kendi seçecekleri sivil bir şemsiye örgüt ile ilişki kurabilir. En önemli doküman ve girdiler tabandan gelir ve bunlar incelenerek ciddiyetle gözden geçirilir. Siyasi düzeyde ve parti düzeyinde yeterli çoğulcu temsil sivil toplumun siyasi partileri etkileyebilecekleri farklı kanallar bulmasını temin edecektir diye umuyorum. Bence bu Türkiye şartlarında oldukça zor çünkü parti-siyaset çerçevesi çok daraltılmış durumda. Ancak halka açık oturumlar ve tartışmalar en azından yumuşak da olsa zorlayıcı bir etmen olabilir. Seçim sistemi hâlihazırda kimin resmi olarak temsil edilebileceğine karar vermiş durumda ve bence bu süreçlerle ilgili bir sorun. Bu nedenle süreci etkilemek için daha fazla seferberliğe ihtiyaç var ve anayasal süreçler nadiren böyle bir seferberlik hali yaratır. Yine de daha fazla etkinlik yapmanın, daha fazla halk eğitim programı uygulamanın, web siteleri açmanın ve parlamentonun bu bağlantıları resmi bir boyuta taşınması için çaba sarf etmenin oldukça değerli olduğuna inanıyorum.

Çok teşekkürler. Şimdi konuklarımızın sorularıyla devam edebiliriz.

Soru: Profesör Arato, sunumunuz için çok teşekkür ederim. Ben bir mühendisim ve mühendisler ölçüm yapmayı severler. Sizin Türkiye bağlamında uzlaşma için yaptığınız belli başlı bir tanım var mı? Uzlaşma oyların %100'ünün uzlaşması mıdır, bütün etnik kimliklerin uzlaşması mıdır, yoksa bütün partilerin uzlaşması mıdır? Uzlaşma nedir? Türkiye için bir tanımını yapabilir misiniz?

Prof. Dr. Andrew Arato: Bu, bir tanım sorunu değildir. Bazıları bunu oybirliği, bazıları ise bir sayı olarak tanımlayabilir. Mesela, neden sizin anayasanızda 2/3 ve 3/5 var? Niye başka bir kesir sayı yok? Bunun anlamı, "%50+1'den fazla ve oybirliğinden az"dır. Anayasana göre, uzlaşmanın bir tanımı, "üyelerin 3/5 çoğunluğu + Cumhurbaşkanı aşaması + halkoyu"dur. Anayasadaki bir diğer tanım ise "üyelerin 2/3 çoğunluğu + Cumhurbaşkanı"dır. Dolayısıyla mevcut Türkiye Anayasasında iki uzlaşma tanımı var. Peki, Anayasa neden böyle bir tanım yapar? İki şeyi istemediği için: Anayasa, yasa yapan çoğunluğun aynı zamanda yasaların nasıl yapılacağını belirleyen kuralları koymasını istemez. Dolayısıyla "%50+1"e göre yasa yaparsanız, bu sayıyla aynı zamanda yasa yapma kurallarının değiştirilebilmesini istemezsiniz. Bu yüzden uzlaşma kesinlikle çoğunluktan fazlası olmalıdır. Eğer uzlaşma çoğunluktan fazla olmazsa, bir parlamentonun size "ben salt çoğunlukla görev süremi 4

yıldan 10 yıla çıkarıyorum” diyebildiği bir durum ortaya çıkar. Bu 18. yüzyılda Birleşik Krallık'ta oldu. Amerikan Devrimi ise bunu en büyük istismarlardan biri olarak kabul etti. Anayasalar bu tür istismarları engellemek için icat edildi. Bilmem “liberum veto”yu hiç duydunuz mu? Bu bir Polonya kurumuydu. Dünyanın en eski meclislerinden olan Polonya Meclisi Sejm'de öyle bir kurum vardı ki 700-800 soylunun oluşturduğu mecliste tek bir kişi bile herhangi bir yasayı veto edebilirdi. Sonra yasayı veto eden o tek kişinin meclisin hemen dışında atını hazır tutması gerekirdi. Hemen atına atlayıp kaçırdı ki geriye kalan üyeler onu linç edemesin. İşte bu da diğer sınırı tanımlar. Uzlaşma oybirliği olmamalıdır. Çünkü oybirliği olursa, tek bir kişi bile herhangi bir konuda geriye kalanları durdurabilir. Bu yüzden modern anayasal bir çerçevede, uzlaşma, çoğunluk ile oybirliği arasında olmalıdır. Uzlaşma, çoğunluk ile oybirliği arasında herhangi bir yerde olabilir. Nereye konulacağı siyasi bir meseledir. Mesela, neden 10. ve 42. maddelere ilişkin anayasa değişikliği için yeterince uzlaşma yoktu, diye sorulabilir. Ne de olsa 2/3 çoğunluk vardı, hem AKP hem de MHP anlaşmış durumdaydı. Anlaşmaya taraf olmayan tek bir parti vardı. Oldukça teknik sebeplerden ötürü, bu durumda yeterince uzlaşma yoktu, çünkü 111 milletvekili dışarıda kalmıştı ve o koşullarda bu, yeterli bir uzlaşmanın olmadığı anlamına geliyordu. Özellikle böyle bir meselede, daha geniş bir uzlaşma gerekiyordu, çünkü mesele bir tarafın anladığı şekliyle laikliğe dokunuyordu. Elbette herkes bu meselenin laikliği ilgilendirdiğini düşünmüyordu, ama bir partiye göre mesele laikliği ilgilendiriyordu. Eğer hâlihazırda tek bir partiye göre mesele laikliği ilgilendiriyor idiyse, bu, o partiye anlaşılması gerektiği anlamına geliyordu. Ama bu olmadı. Yine de Türkiye Anayasasında uzlaşmanın iki, hatta üç farklı anlamı olabilir. Ama nasıl “uzlaşma budur,” diyebilirsiniz ki... Aslında sorunuz çok makul bir soru... Örneğin, bir sonraki meclis seçildiğinde, yeterli uzlaşmanın ne olduğuna kim karar verecek? Buna partilerin karar vermesi gerekir ki bu da kararın siyasi bir karar olacağı anlamına gelir. Ben uzlaşmayı kesin bir sayıyla tanımlayamam, ama yeterli uzlaşma, Türkiye'deki yaşam açısından önem arz eden bütün unsurların gözünde meşruiyetin kazanılabilmesi için Türkiye nüfusunun yeterli bir kısmını içerecek bir sayı olmalıdır. 1948'de Chiemsee'de Grundgesetz'i (Alman anayasası) yapanların hangi sayıyı tercih ettiğini bilen var mı? Bir sayı tahmin edebilir misiniz? %80! Oldukça yüksek bir sayı. Almanya'da %80'i tercih ettiler. Bu çok yüksek bir sayı. Niye yüksek bir sayı seçtiler? Çünkü herkesin oylarıyla destek vermesini istediler. Peki, herkes oy verdi mi? Hayır, Bavyera destek vermedi. O halde herkesin oy vermesi mi gerekir? Hayır, ama %80 evet oyu verdi. O halde, bu bir tanım meselesi mi? Değildir, çünkü başka bir anayasada sayı farklı olabilir. Fakat birçok kesimce kabul edilebilmesi için bu sayı yeterince yüksek olmalıdır. Bana sorarsanız, bu ülkede AKP ve CHP'nin uzlaşmasını sağlayamazsanız, yeterli uzlaşma yok demektir. Bu, benim kişisel görüşüm. Yanlış düşünüyor olabilirim, ama bu, benim işleyiş kuralım olurdu. Elbette bu normatif bir kural değil. Neden bu iki parti, neden başka iki parti değil? Çünkü basitçe, ben Türkiye'deki mevcut durumu böyle yorumluyorum. Elbette bu iki partinin yanı sıra uzlaşmanın daha fazlasını da içermesini isterdim. Mesela, uzlaşmada solun olmasını isterim. Bu formülde sol yok. Örneğin, Türkiye'deki solun da uzlaşmadan memnun olmasını isterdim, çünkü ben aslında bir solcuyum. Ve bir uzlaşmada AKP ve CHP'nin belirleyeceği içeriktekinden daha fazla sosyal unsur olması iyi olurdu. Fakat minimum koşulum, bu iki partinin anlaşması olurdu, çünkü aksi takdirde aynı durum sürüp gidecek ve mevcut siyasi durumun ötesine geçilemeyecek. Bu [Uzlaşma nedir?], gerçekten mükemmel bir soru. Bu yüzden bu kadar uzun bir yanıt verdim.

Soru: Açıklamalarınızdan anladığım kadarıyla Türkiye'de önümüzdeki yıl ya da ondan sonraki yıl yapılacak anayasa her koşulda zoraki bir uzlaşmaya dayalı olacak.

Prof. Dr. Andrew Arato: Anayasaya eklenecek konular hakkında dikkatli olmak lazım. Macaristan'ın mevcut anayasası gerçek bir parodi; çünkü Victor Orban tarafından dikte edildi. İlgili dokümanları okursanız bunu nasıl yaptığını göreceksiniz. Kendisini tanıyorum. FIDESZ aktivistlerinin bulunduğu cemiyette genç bir adamken ona ders vermiştim. Çok yakışıklı ve çok iyi genç bir adamdı. Daha sonra tam bir sağcı oldu. Ama önemli olan bu değil. Macaristan'da anayasa radikal bir biçimde dikte edilmişti çünkü ülkede iki turlu parlamento oylaması var, referandum yok. O kadar ki, halka yeni bir anayasa yapılacağı dahi ilan edilmemişti. Anayasa şu anda uzlaşma yaratacak pek çok araçla dolu. Uzlaşma olmaksızın yapılmış bir anayasa uzlaşma yaratacak pek çok araçla dolu. Bu bağlamda, anayasa yapımı için iyi olan şey yönetim açısından iyi olmayabilir. Şahsen Dworkin'in prensip ile politika (principle-policy) arasında yaptığı ayrımı beğeniyorum. Bu ikisi arasında ayırım yapmak elbette her zaman kolay değil ancak çoğunluk kararı ile belirlenmesi gereken pek çok konu var. Bir hükümet seçersiniz; seçtiğiniz hükümetin hesap verebilir olması, politikaları konusunda sorumluluk alması ve bir bütçe belirleme yetisine sahip olması gerekir. Yine siyasi yetkilileri istediği gibi seçme yetisine sahip olmalı ve kötü bir yönetim sergilerse sonraki seçimlerde cezalandırılmalıdır. Ancak açık ki anayasayı bu şekilde kolaylıkla değiştirememelidir. Temel hak ve özgürlükleri hükümsüz kılamamalıdır. Ancak, anayasa metnine çok fazla zorlayıcı etmen ve çok geniş uzlaşma girmesi de bir sorun teşkil edebilir. Bu durumda anayasa neyi koruyacaktır? Anayasanın büyük bir ciddiyetle koruyacağı şey ne olacaktır? Sizde olduğu gibi değiştirilemez maddeler olacak mı? Ben şahsen buna karşıyım. Daha ziyade İspanya ve Bulgaristan'da uygulanan yöntemden yanayım. Bunlarda bazı maddelerin değiştirilmesi daha zor ama asla değiştirilemez herhangi bir madde yok. Tabi bu anayasanın içeriğiyle ilgili ve tamamen ayrı bir konu. Anayasa yapımında yer alanlar toplumun mümkün olan en geniş kesiminin görüşlerini temsil eden kişiler olmalı; anayasa tek bir parti tarafından yapılmamalı. Burada anayasanın nasıl yapılması gerektiği ve nasıl işleme gerektiğini birbirinden ayırıyorum. Temel hak ve özgürlüklerin değiştirilmesi veya gerçekten korunmak istenen laiklik veya cumhuriyetin doğası gibi etmenler söz konusu ise anayasa yapımında yer alacak aktörleri zorlar veya kısıtlardım. Bu tarz unsurlar için ekstra koruma isteyebilirsiniz. Ancak bu örneğin, bütçenin oydaşmacı anlaşmalarla veya uzlaşma ile onaylanması gerektiği anlamına gelmiyor. AKP, CHP ve diğer tüm partilerin bütçe konusunda uzlaşmalarını gerektiren bir sistem gerçekten berbat bir sistem olurdu. Hükümetlerin kendi bütçelerini, kendi kalkınma hedeflerini onaylamasına ve bunlardan sorumlu olmasına izin vermeliyiz.

Doç. Dr. Levent Gönenç: Varsa bir soru daha alabiliriz.

Soru: Profesör Arato, Ankara'ya hoş geldiniz. Anladığım kadarıyla %10 seçim barajıyla oluşacak bir parlamentonun yeni bir anayasa yapma konusunda meşru hakka sahip olamayacağını söylüyorsunuz. Temel olarak söylediğiniz bu mu? Birkaç şey daha eklemek istiyorum. Dün Başbakan Erdoğan seçim gezilerinden birinde sorulan bir soru üzerine 2015 yılında yapılacak bir sonraki seçimlerde seçim barajını yalnızca bir veya iki puan düşürebileceklerini ifade etti. Ve bu açıkçası bana gelecek hakkında herhangi bir umut vermiyor. Bu konudaki yorumunuz nedir? Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Andrew Arato: Evet, dediklerinize %95 oranında katılıyorum. Ancak bir başka eksiklik daha var: yeni bir anayasa. Max Weber'den hareketle, meşruiyet problemleri hukukçular tarafından genellikle yasallık bağlamında algılandığı gibi algılanmamalı diye düşünüyorum. Tabii ki parlamento yasal olarak yeni bir anayasa yapma hakkına sahip. Zira mevcut anayasanın 175'inci maddesi uyarınca, 1, 2, 3 ve 4'üncü maddelerin değiştirilememesi haricinde herhangi bir kısıt söz konusu değil. Bu açıdan aslında hiçbir hükümet tamamıyla yeni bir anayasa yapamaz çünkü herhangi bir değişiklik

1, 2, 3 ve 4'üncü maddeleri kapsam dışında bırakmak zorunda. 4'üncü madde de doğru yorumlandığında değiştirilemez madde olarak algılanabilir. İnsanlar bu teknik konularla ilgileniyorlar mı bilmiyorum; eğer öyleyse bu konuya daha ayrıntılı girebilirim. Ama söz konusu maddeler dışında parlamento istediği anayasa değişikliğini tamamen yasal bir biçimde yapabilir. Sizin bahsettiğiniz ise bu eylemlerin meşruiyeti. Ve meşruiyet baraj altında oldukça sorunlu. Öte yandan da bir ihtiyaç var ve bence bu ihtiyacı karşılamanın yolu, bizim tartıştığımız yol, meşruiyet eksikliğini başka bir şekilde dengelemeye çalışmak. Bunun için izlenebilecek bir yöntem barajı danışma kurulu/organı için kullanmamak olabilirdi. Benim önerim buydu. Bu İngilizce basılan bir makalede yer aldı ve makale Fuat Keyman tarafından Türkçeye çevrildi; ancak yayımlanmadı. Neden olduğunu gerçekten bilmiyorum. TÜSiAD'ın bu konudaki önerisi ise bir danışma kurulu oluşturulması. Benimkinden çok da farklı bir öneri değil. Benim önerimin avantajı bu iki birimin koordine edilmesinin daha kolay olacak olmasıydı. Ancak bunlardan hiçbiri yapılmadı. Şu anda böyle bir kurul var ve sorulması gereken soru meşruiyet sorununun çözülüp çözülemeyeceği. Dediğim gibi ben bir Weberciyim ve bir alandaki meşruiyet eksikliği başka bir alanda meşruiyetin artırılmasıyla dengelenebilir diye düşünüyorum. Örneğin sivil toplum kuruluşlarının ve halkın katılımını artırabilirsiniz. Daha fazla şeffaflık, daha fazla internet erişimi, halk tartışmalarının ve halk eğitiminin artırılması... Bunların hepsi halkın farkındalığını ve halktan gelen girdileri artıracaktır ve nihayetinde parlamentoda hangi parti veya partiler olursa olsun bu bir etki yaratacaktır. Parlamentoya üç parti gireceğini ve Kürtlerin de bağımsız adaylarla temsil edileceğini varsayalım. Böylelikle parlamentoda 4 parti olacak ve eğer bu partilerin sesi yeterince güçlü olursa dört grupta uzlaşma arayışı ortaya çıkacak. Bu durumda örneğin çift turlu çoğunluk sistemi uygulanır ve her grubun dört veya beş adayı olur. Üç parti anlaşmak durumunda ise yirmi adaydan örneğin on yedi tanesi uzlaşma sağlar. Bir partide azınlık öneriye karşı çıkabilir ama çoğunluk kabul eder. Böylece oldukça yüksek düzeyde uzlaşma içeren bir sistem yaratılabilir. Bunun varlığı da bence meşruiyet düzeyini ciddi oranda artıracak ve mevcut koşullar altında bir iyileşme sağlayacaktır. Bana kalırsa yeni anayasaya iyi diyebilmemiz için sağlaması gereken en önemli koşullardan biri Kenan Evren anayasasından kurtulmaktır ve Evren anayasasının bugün için yarattığı en önemli engel de %10 seçim barajıdır. Askeri öğelerin çoğu ortadan kalkmış durumda; ancak Evren anayasasından tamamen kurtulmak için atılması gereken birkaç adım daha var. %10 barajının %8'e indirilmesi geçmiş uygulamayla süreklilik arz eder. Bence %5'in üzerindeki tüm alternatifler gayrimeşru ve hatalı olur. Bu nedenle bu sürece katılan herkesin bunun üzerine gitmesi gerekir. Örneğin Kürtleri temsil eden parti. Tam olarak yüzde kaç oy alıyorlar bilmiyorum ama tahminen %5-6 civarındadır. Ama bunların dışında sol partiler var; küçük sol partiler var ve bir turda örneğin %3 alıyorlar. Almanya'da Yeşillerin parlamentoya nasıl girdiğini düşünün. Kademe kademe parlamentoya girdiler ve şu anda oyları %10 seviyesinde. Bu bağlamda barajın %4-5 seviyesine düşürülmesi en az iki veya üç partinin parlamentoya girmesini sağlayacak. Bence bu çok büyük bir adım ve böyle bir parlamentonun yapacağı anayasanın da meşruiyeti daha fazla olacak; sadece sürecin değil ortaya çıkan ürünün de doğası iyileşecek. Baraj anayasal olarak %5'e düşürülmeli. CHP ve Kürtlerin %5'in üzerine bir barajı kabul etmemesi gerektiğine inanıyorum. Hatta MHP'nin bile kabul etmemesi gerekir. Parlamentoya girememe riskiyle karşı karşıya olan bir parti bunu neden kabul etsin? Parlamentoya girememe riskine rağmen barajın düşürülmesi konusunu gündeme getirmemelerini gerçekten anlayamıyorum. Bu tüm partiler için bir asgari zorunluluk olmalı. CHP diğer partiler karşısında çekici durumda, zira her koşulda parlamentoya girebilecek. Ama önemli olan konu bu barajdan kurtulmak. Tüm sivil toplum kuruluşları ve sivil girişimler %10 barajının kaldırılması yönünde faaliyet göstermeli ve kabul edebilecekleri en yüksek barajın %5 olduğunu ifade etmeli. İnsanlar siyasi sistemi bu kadar deforme eden bir kuralın kaldırılması için nasıl bir şeyler yapamıyor, anlamıyorum.

Doç. Dr. Levent Gönenç: Bu noktada sanırım %10 barajının anayasa ile değil, seçim yasası uyarınca uygulandığını belirtmeliyiz. Yani AKP isterse yasayı kolaylıkla değiştirebilir.

Prof. Dr. Andrew Arato: Ama önümüzdeki seçimler için değil.

Doç. Dr. Levent Gönenç: Evet, bir sonraki seçimler için. Bu noktada hatırlatmak gerek ki, anayasa seçim yasasında yapılacak değişikliklerin bir yıl içerisindeki seçimlerde uygulanamayacağını öngörüyor. Bu nedenle değişiklik Haziran seçimi için geçerli olamayacak. Ancak AKP hükümeti veya diğer partiler bu değişikliği gerçekleştirebilir.

Prof. Dr. Andrew Arato: Bunu daha önce yaptılar değil mi? Seçim yasası daha önce değiştirildi?

Doç. Dr. Levent Gönenç: Yapabilirlerdi, ama yapmadılar. Peki, bir soru daha alabiliriz. Buyurun.

Soru: Teşekkürler. Ben TOBB Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden Larry Wright. Seçim barajını tartışmamızı enteresan buluyorum. Neden sistemi bir bölgedeki seçmenlerin partiye değil kişiye oy vermelerini sağlayacak şekilde değiştirmeyelim. Zira partiye oy vermenin seçmenin oy hakkını gasp ettiği söylenebilir. Teşekkürler.

Prof. Dr. Andrew Arato: Bence bu oldukça orantısız bir sistem. Bir başka deyişle, Türkiye koşullarında böyle bir sistemde şu an elde ettiğiniz sonucun birebir aynısını elde ederiniz. Önerdiğiniz sistemde Kürt nüfusun yoğun olduğu bölgelerden Kürt milletvekilleri seçilir, diğer bölgelerden ise AKP ve CHP'li milletvekilleri seçilir. Bu sistemde MHP'den hiçbir milletvekili seçilir miydi bilmiyorum. Önceki seçimlerin sonuçlarını bölge bölge inceleyebilirsiniz. Seçim uzmanları önceki seçim sonuçları üzerine çalışmalar yaparlar - ben de, Türkiye üzerine olmasa da benzer çalışmalar yaptım - ve sonuçların nasıl değişebileceğini incelerler. Ancak genellikle sonuçlar benzer çıkar. Tek farkı bu sistemin resmi anlamda antidemokratik olmamasıdır. Seçmen büyük bir avantaj elde etmiş olur; zira herkesin eşit şansı olacaktır. Örneğin İngiltere'de Yeşiller Partisi her zaman %10-11 oranında oy alır ancak bir milletvekili dahi çıkaramaz. Onlar da Türkiye'de parlamentoya giremeyen partiler kadar kötü bir durumla karşı karşıya. Oransal temsilin de sorunları var. Milletvekili adaylarını parti bürokratları seçiyor. Gerçekten yaratıcı olmak isterseniz çarşaf liste kullanırsınız. Çarşaf liste de oransaldır, ancak hangi adayların öne çıkacağına seçmenler karar verir. Bir başka deyişle, listeyi siz oluşturursunuz ama onları sıralamazsınız. Seçmenler de aday belirler ve en fazla oyu alan adaylar ilk sıralara yükselir. Parti yalnızca listeye kimlerin gireceğine karar verir; gerisine seçmenler karar verir. Gerçekten iyi bir sistem istiyorsanız, Almanya örneği bu açıdan mükemmel. Adayların yarısı parti tarafından seçilir, kadro orantısaldır. Bir başa ifadeyle, önce adayların yarısı oy çokluğu yöntemiyle seçilir ancak genel yapı dengeleme usulüne dayanır; yani sonuçlar orantısaldır. Böylece adayların yarısı parti tarafından seçilmeyen adaylardan oluşur, diğer yarısı ise orantısal sonuca göre belirlenir. Almanya'da doğrudan seçilmişlerin davranışının listeye seçilenlerin davranışından farklı olup olmadığını inceleyen araştırmalar yapıldı ve böyle bir fark olmadığı ortaya kondu. Davranışları orantısal olarak seçilen vekillerin davranışlarıyla tamamen aynı çıktı. Her iki durumda da milletvekilleri partinin güdümünde birer makine; bu nedenle davranışları orantısal olarak seçilenlere kıyasla daha iyi veya doğru değil. İngiltere'de de milletvekilleri parti liderlerin güdümünde birer araç. Durumun bu şekilde olmadığı tek ülke Amerika Birleşik Devletleri çünkü başkanlık sistemi uygulanıyor ve sistemin ne kadar içler acısı olduğu Obama'nın geçen yıl karşılaştığı problemlerden açıkça görülüyor. Buradan iki sonuç

çıkarabiliriz. Birincisi, başkanlık sistemine geçmemelisiniz. İkincisi, başkanlık sistemi ile oy çoğunluğu esasına göre seçimin birlikte kullanıldığı durumda bazı senatörler ulusal politikayı oldukça ciddi biçimde bozabilen şantajcılar haline gelebilir. Siyaset bilimciler bu tür konuların hepsini inceliyor. Almanya örneği hakkında ne hissediyorsunuz bilmiyorum. Neticede ben Macar'ım ve Almanya ülkemi Mart 1944'ten Rusların ülkeye geldiği zamana kadar işgal altında tuttu. Osmanlı ülkede 185 yıl hüküm sürdü, ama birkaç aylık Alman işgali Osmanlı ile yaşadığımız 185 yıldan çok daha kötüydü. Ama adil olmak gerekirse Almanya'nın anayasal sistemi oldukça iyi, seçim sistemi oldukça iyi. Sorunlarını parlamenter yöntemlerle çözüyorlar. Başkan oldukça zayıf ki bu çok iyi bir özellik. Anayasa mahkemeleri mükemmel. Yani daha iyisini yapabilecekseniz Grundgesetz'i örnek alın. Elbette şaka yapıyorum çünkü her ülke kendine özgü bir anayasa yapmalı. Ama Grundgesetz çok iyi bir anayasa ve ülkenin çok iyi bir seçim yasası var. Beşinci Cumhuriyet'ten (Fransa) veya ABD'den bahsetmiyorum. Özellikle ABD'nin kullandığı 18. Yüzyıl anayasası gerçekten çok kötü ve zaten Türkiye federal bir ülke değil. Evet, Almanya da federal; ancak bence bu pek bir fark yaratmayacaktır. Grundgesetz iyi bir model. Almanya'nın seçim yasası da öyle. Ülkede %5 seçim barajı uygulanıyor. Ve ilk uygulanma amacına bakıldığında, İkinci Dünya Savaşı sonrası komünistler ve Naziler vardı ve bunların, özellikle de Nazilerin tekrar parlamentoya girmemesi için ne gerekirse yapılmalıydı. Nazilerin tekrar parlamentoya girmesi çok büyük bir utanç kaynağı olurdu. Bu nedenle %5 – belki daha yüksek – seçim barajı uygulamaya konmalıydı. Aynı şekilde komünistler Grundgesetz'in yapımına sadık bir biçimde katkı sağladıysa da asıl sorun Doğu Almanya'dan kaynaklanıyordu ve dışarıda bırakılmalıydılar. Bu nedenle %5 seçim barajı ile komünistler ve Naziler saf dışı bırakıldı. Amaç buydu ve o zamandan beri insanlar bu uygulamayı taklit ediyor. Kenan Evren'in yaptığı gibi. Sorunuz barajla ilgiliydi. Neden 1, 2,3, 4 veya 5 değil de 10? Neden 100 veya 80 değil? %10 barajı son derece antidemokratik. Kenan Evren demokrat değildi. Onu yargılamak iyi bir karar mı emin değilim. Ancak seçim barajını kaldırmak gerçekten iyi bir fikir. Neden Evren'i yargılamakla ilgilendiğinizi hiç bilmiyorum. Yaşlı bir adam ve resim yapıyor, değil mi? Sadece getirdiği seçim yasasından kurtulun, yeter.

Doç. Dr. Levent Gönenç: Teşekkürler. Arkalardan bir soru daha alabiliriz.

Soru: Teşekkürler Profesör Arato. Hukukçu olmadığınızı ve siyaset teoremine önemli katkılar yapmış bir siyaset bilimci olduğunuzu biliyorum. Şu ana kadarki tartışmada demokratik kural ve rejimlerin prosedürleriyle ilgili konuları ele aldık. Ama bunların yanı sıra tözsel konular da var, anayasa yapımının sadece uzlaşma yaratmanın usule ait yanıyla değil amacı ve içeriğiyle de ilgili konular. Ana maddeleri bu bağlamda nasıl belirliyorsunuz? 61 anayasasından 82 anayasasına asıl değişen şey basit anlamda belirli çoğunlukları sağlama prosedürleri değildi. Toplumun önemli bir kısmına verilen belirli demokratik hak ve özgürlükler süreç içerisinde ortaya çıkan etnik veya dini ayrılıkları her zaman açıklamaz. Gerçekten demokratik bir anayasa istiyorsak çalışan kesimin 61 anayasası ile elde ettiği demokratik hak ve özgürlükleri de resme dâhil etmeliyiz. Bu bağlamda ilk sorum, bu konu için nasıl bir uzlaşma çerçevesi kurardınız? İkinci sorum ise son zamanlarda sıklıkla gündemi meşgul eden, 82 anayasasının ilk dört maddesinin tartışmaya açılmasının makul olup olmadığı konusunda ilgili. Bu konuyu da uzlaşmaya dayanacak anayasa yapım sürecine dâhil etmeli miyiz? Teşekkürler.

Prof. Dr. Andrew Arato: Dışarıdan bakan bir göz olarak genel yaklaşımım tözsel konular hakkında pek konuşmamak yönünde. Laiklik ve laikliğin nasıl tanımlanması gerektiği konusunda güçlü fikirlerim varsa da Türkiye'ye bu konuya nasıl yaklaşması gerektiğini ben söyleyemem diye düşünüyorum. Örneğin ABD anayasasının ilk değişikliğini olumlu buluyorum; ancak Türkiye'ye de bunu yapmasını yahut Fransa'nın yöntemini benimsemesini söyleyecek değilim. Türkiye'deki işleyiş şeklini özellikle

sevdiğimi söyleyemeyeceğim, ama buna karışmak bana düşmez. Konu bu tarz tözsel meselelere geldiğinde sözü Türk arkadaşlarıma bırakmak isterim ve tek söyleyebileceğim bu sorunu kendi aranızda çözümlen demek olur. Bunu yapabilecek güçtesiniz. Neticede bu ülkede insanlar bu nedenle yolda birbirlerini öldürmüyorlar. Yolda yürüyen biri türbanlı diğeri türbansız iki arkadaş görüyorum. Kavga etmiyorlar, iyi arkadaşlar. İnsanlar bu sorun yüzünden birbirlerini öldürmüyor. Türklerin bu sorunu kendi aralarında çözmesi hiç de imkânsız görünmüyor. Kavga edenler politikacılar ve siyasi elitler. Ama madem bana sordunuz, bence 62 anayasası 80 anayasasından daha iyiydi. 45'te çok partili rejime geçiş sağlanmıştı; ancak anayasacılık, denetleme ve dengeleme mekanizmaları gibi konular ele alınmadı. 60 anayasası bunu başardı. Mükemmel değildi ama daha iyiydi. 80 anayasasına kıyasla daha fazla seçim ve danışma uygulaması öngörüyordu. Referandum da bir açıdan daha iyiydi. Süreç genel olarak daha iyi işletiliyordu. Bunun klasik bir kurucu meclis olduğunu söyleyemem; bazı sorunları elbet vardı. Ancak ulusal güvenlik konseyi daha az rol oynuyordu ve bu da sürecin daha iyi bir hal almasını sağlıyordu. Sonuç ise kesinlikle daha iyiydi. Bu bağlamda o dönemdeki anayasa mahkemesi Ceren Belge'nin çok ilginç bir çalışmasından öğrendiğim kadarıyla sadece ordu için değil ordu adına da faaliyet gösteren bir araçtı. O dönemde anayasa mahkemesinin etkisini kısıtlamak için pek çok anayasa değişikliği yapıldı ve mahkemenin gücü nihayetinde azaltıldı. Bu tabloya mı dönmek istiyorsunuz yoksa başka bir yöne mi gitmek istiyorsunuz bilmiyorum. Ama bir konuda haklısınız ki 62 anayasasının pek çok avantajı vardı ve daha iyi bir seçim yasası öngörüyordu. Bu arada, o sırada seçim barajı yoktu, değil mi? Evet, bu daha olumlu yönlerinden biriydi. Türkiye geri döndürülebilecek anayasal geleneklere sahip. Değiştirilemez hükümler o anayasada da vardı, ama üç tane değil bir tane idi ve bir ikinci maddeyle değiştirilemeyeceği şarta bağlanmıştı. Evren'in anayasası bu maddelerin sayısını artırdı. Bazıları Evren anayasasının mirasının %10 barajı değil anayasasının değiştirilemez hükümleri olduğunu söylüyor. Bence bu maddeler daha ziyade cumhuriyetin birer mirası. Bu maddeleri Kenan Evren'in mirası olarak görmüyorum, sonrada eklenecek laiklik maddesini bile Kenan Evren'den çok Kemal Atatürk'le ilişkili duruyor. Evren döneminin baskıcı rejimi aslen dine değil sola karşı örgütlenmişti. Düşünürseniz, dini kuruluşlar, dini örgütler, okullar din eğitiminin yerine din dersinin getirilmesi, bunların hepsi 1982 anayasasından sonra ortaya çıktı. Bu rejimin din ile ihtilaf içine düşmesi daha sonra Refah Partisi'nin güçlenmesiyle ortaya çıktı. Parti çok güçlü hale geldi ve ihtilaflar doğdu. Bence laiklik maddesi hâlihazırda anayasada yer aldığı için bu çok önemli değil. Siz bu maddelerin kaçınılmaz olup olmadığını sordunuz. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tanım gereği kurucu bir meclis olduğunu savunanlar – örneğin Profesör Yazıcı, Profesör Özbudun, Osman Can ve diğerleri – var. Ancak ben bu değiştirilemez üç maddenin varlığında meclisin kurucu bir meclis olamayacağını düşünüyorum. Çünkü söz konusu maddeler meclisi kısıtlayan etmenler ve yarı devrimsel bir sürecin sonunda iptal edilmedikleri takdirde bu durum sürecek. Tabi burada yasal anlamda bir devrimden bahsediyorum; bütün devrimler kanlı olmak zorunda değil. Macaristan'da Orban'ın yaptığı gibi "bu günden itibaren bu parlamento bir kurucu meclistir" diyemezsiniz. Parlamentonun adını değiştirip bugünden itibaren ben ne dersem o olacak diyemezsiniz. Üçte iki çoğunluk oyu var, bu sadece adlandırma ile ilgili bir problem değil. En azından seçmeni yeni bir anayasa yapmak için kurucu meclis seçtiğiniz konusunda bilgilendirmelisiniz. Türkiye'de kimse seçmene bunu söylemedi. Evet, yeni bir anayasa yapacağız ve bu programımızın bir parçası denildi; ancak temel planın bu olduğu açıklanmadı. Ayrıca, bazıları eğer bu bir kurucu meclisse %10 barajı kabul edilemez dedi ve bence haklılar. Bence de bu bir kurucu meclis olsaydı değiştirilemez maddelere kulak asmaması ve daha ziyade normal bir meclis için tanımlanmış olan %10 seçim barajına uymaması gerekirdi. Seçim barajına sadık kaldığına göre normal bir meclis olduğunu söyleyebiliriz ve değiştirilemez hükümlere de sadık kalmak durumunda. Bunları herhangi bir

oylamayla değiştirmeyebilir. Bazıları bunun teknik bir konu olduğunu dūřünebilir. Belki de Osman Can bōyle demektedir, bu konuda yazan herkesi okumadım, ama eminim birileri řōyle dūřünmüřtür: Her ne kadar 4'üncü madde ilk üç maddenin değiştirilemez olduğunu hükme bağlıyorsa da 4'üncü maddenin değiştirilemeyeceğine dair herhangi bir hüküm yok. Yani birileri eminim bunu dūřünmüřtür. O zaman parlamento ne yapabilir? 175'inci madde uyarınca 4'üncü maddeyi kaldırırsak 1, 2 ve 3'üncü maddelerin değiştirilmesinin önünde herhangi bir engel kalmazdı. Deęil mi? Bu iki aşamalı yöntem adı verilen yöntem. Bence tamamen saçmalık, tüm bunlar saçmalık. Bu iki aşamalı yöntemde 4'üncü maddenin anlamını "1, 2 ve 3'üncü maddeleri üçte iki çoğunluk oyuyla değiştirebilirsiniz"e indirgersiniz. Ama üçte iki çoğunluk oyuyla 4'üncü maddeyi değiştirip sonra yine üçte iki çoğunluk oyuyla 1, 2 ve 3'üncü maddeleri değiştirmeyebilirsiniz. Bu mümkün olsa tamamıyla anlamsız olurdu. O zaman, anayasa mahkemesi bu yöntemle gerçekleştirilecek bir değişikliği anayasal olarak adlandıramaz. Bu nedenle iki aşamalı yöntemle bu değişikliğin yapılabileceğini söyleyenlerin – Osman Can veya Serap Yazıcı; sanırım Özbudun bunu yazmamıştır – haksız olduğunu dūřünüyorum. Örneęin, Grundgesetz Madde 79/3 değiştirilemez bir madde değil. O zaman önce Bundestag'da ve yüksek kurulda üçte iki çoğunluk oyuyla bu maddeyi değiştirip daha sonra "insan onuru" maddesini anayasadan çıkarabilirler mi? Bence bu gerçekten saçmalık; bunu yapamazsınız. ... Büyük millet meclisinin danışmanı olsaydım ve bana bir dahaki sefere daha üst düzey bir kısıtlayıcı kural konsun mu diye sorsalardı, size Güney Afrika'da anayasa yapıcılarının yaptığını yapın ve 4'üncü madde yerine řu maddeyi ekleyin derdim: "Anayasanın 1, 2 ve 3'üncü maddeleri değiştirilemez veya yalnızca beşte dört çoğunluk oyuyla değiştirilebilir. Bu madde de yalnızca beşte dört çoğunluk oyuyla değiştirilebilir." Bu şekilde daha iyi olurdu. Burada maddenin kendine atıfta bulunmasından bahsediyoruz. Ancak bu yazılmamış olsa bile ima edilmektedir, zira bōyle bir ima olmasa bōyle bir maddenin var olmasının hiçbir anlamı olmazdı. Ve Kenan Evren ve ekibinin tamamen anlamsız bir metin yazdığını varsayamayız. Eęer bōyle bir anlamsızlık olduğunu dūřünüyorsanız, metni anlam ifade eden şekliyle yorumlamak da anayasa mahkemesinin görevidir. Bu çok temel bir anayasal önerme, değil mi? Eminim aranızda hâkimler veya hâkim karşısına çıkmış olanlar da vardır. Mahkeme anlamsız bir kanun hükmüyle karşılaşırsa ne yapar? Söz konusu hükmü anlam ifade edecek şekilde yorumlar. Anayasasının bu tarz anlamsızlıklarla dolu olduğunu varsayamazsınız. Örneęin ABD'nin anayasası 18. yüzyılda yapılmış. Belki bazı hükümleri artık kimse anlayamıyor bile. O zaman o hükümleri anlam ifade edecek şekilde yorumlarsınız. Bu bağlamda anayasasının 4'üncü maddesi yalnızca söz konusu maddenin değiştirilemeyeceği varsayımıyla yorumlandığında bir anlam ifade eder. Bu nedenle evet, 4'üncü madde değiştirilemez. Tabii parlamento isterse bir devrim yapabilir ama devrimin sonucu kimin ne kadar silahı olduğuna bağlı olacaktır. Eminim silahları vardır; ancak o zaman bu konu yasalarla değil silahlarla ilgili olur. Silahla her řeyi başarabilirsiniz. Beni halife ilan edebilirsiniz. Yeterince silahınız varsa beni Türkiye'nin halifesi yapabilirsiniz. Veya dini terimleri kullanmayayım, yeterince silahınız varsa beni istediğiniz sarayın padişahı yapabilirsiniz. Yeterli sayıda silah her řeyi elde edebilir. Ama silahlardan değil de hukuktan bahsediyorsanız, cevabım basit olacak: Bu maddeyi değiştirmeyebilirsiniz.

Doç. Dr. Levent Gönenç: Son soruyu alalım lütfen, süremizin sonuna geliyoruz. Buyurun.

Soru: Sayın Profesör, ölkemize hoş geldiniz. Soruma geçmeden şunu söyleyeyim, biz insan hakları savunucuları olarak Kenan Evren'in yargılanmasını mutlaka göreceğiz. O konuda kararlıyız ve kendisini yargı önüne çıkaracağız. Çünkü yaptıkları yanına kar kalmamalı. Sorum şu: Türkiye'de hala bir silahlı çatışma riski var. Kürt meselesinde gelineen noktada silahlar bir türlü susmadı ve şu aralar ortam oldukça gergin. Dolayısıyla çatışma süreçlerinin devam ettiği bir toplumda ve toplumsal barışın tesis

edilemediği bir ülkede nasıl anayasa yapacağız? Yani bu anayasa yapılabilir mi? Bu konudaki önerileriniz neler olacaktır?

Prof. Dr. Andrew Arato: Eğer Evren'i yargılayacaksanız ona yasal destekte bulunmam. Zaten hukukçu da değilim, yani bunu yapmama zaten izin vermezsiniz. Bu sizi ilgilendiren bir konu ve eğer Evren'i ve diğerlerini yargılamak istiyorsanız, tabii ki bunu yapın. Ben Macaristan'da da siyasi adalete karşıydım. Bildiğiniz gibi Macaristan'da 1956'dan sonra pek çok baskı rejimi ortaya çıktı. Ben geçmişin açığa çıkarıldığı ve anlatıldığı, gerçeklerin su yüzüne çıktığı bir sürecinin daha sağlıklı olduğunu düşünüyorum. İnsanları yargılamaya başlarsanız onlarla bağlantılı pek çok insan daha çıkacak ve eski döngü tekrar ortaya çıkacak. Neticede ben buna karşıyım. Bunu konuda ciddi bir görüş ayrılığı var. Güney Afrika'da bile örnek bir süreç yürütülmesine rağmen ciddi bir görüş ayrılığı vardı. Ünlü bir örnek olan Azapo vakasında, Steve Biko'nun ailesinin anayasa mahkemesinde davayı kaybettiği vakada bile ciddi bir ayrılık vardı. Bence burada önemli bir ayrım var. En azından birini yargılamak için iyi bir yasal sisteme ihtiyacınız var. Ben her tür devrimsel adalete karşıyım. Halk mahkemelerine, kanguru mahkemelerine, siyasi mahkemelere, gösteri mahkemelerine, bunların hepsine karşıyım. İyi bir hukuk sisteminiz varsa ve birçok sınırlamaya maruz kalmadan bunu yürütebilecekseniz, bu size ve hukuk sisteminize kalmış. Dediğim gibi bu sizin karar vereceğiniz bir konu. Bence hala önemli olan kişisel olarak Evren'le ilgilenmek yerine %10 barajından kurtulmak. Ama yine de bu konuda peşin hüküm vermek istemem. Şu anda Türkiye'de ordunun rolü hala cevap veremediğim bir soru, çünkü Türkiye'nin siyasi sosyolojisi konusunda uzman değilim. Onun için ordu ne kadar güçlü ve süreci bozmak için neler yapabilir değerlendiremiyorum. Bence 1980'e ve hatta post modern darbelerin yapıldığı 1990'lara kıyasla daha zayıflar. O zamanlar hükümeti istifaya zorlamaya güçleri yetiyordu. Cumhurbaşkanlığı krizi sırasında beyanatlarda bulundular ama neticede kaybettiler. Delege seçimlerini durdurmaya çalıştılar ama başarısız oldular. Neticede sonucu kabullenmek zorunda kaldılar. Bu nedenle ne kadar güçlü olduklarını ve süreci nasıl bozabileceklerini değerlendirmek size kalmış. Aynı şekilde, Ergenekon davalarının etkisi nedir bilemiyorum. Şu anda hükümetle ordu arasındaki ilişkiler ne düzeyde bilemiyorum. Bu sizin düşünmeniz ve karar vermeniz gereken bir şey. Tek söyleyebileceğim, önceki darbe girişimleri arasında başarıya ulaşanlar dış destekli askeri darbelerdi. Belgeleyemeyeceğim için yabancı sponsorlar vardı demek istemem. Kaldı ki söz konusu uluslararası ilişkiler konusunda bilgili değilim. Ancak ordunun şu anda böyle bir desteğe sahip olduğunu düşünmüyorum. Bence Avrupa Birliği ve özellikle ABD Türkiye'nin mevcut durumundan ve gelişmesinden gayet memnun ve Türkiye mevcut siyasi eğilimler altında Batı dünyası için çok önemli bir rol oynayabilecek konumda. Bu nedenle böyle bir yargılama sürecine dışarıdan destek geleceğini düşünmüyorum. Ama tekrar etmeliyim ki uluslararası ilişkiler uzmanı değilim ve bu sadece şahsi yorumum. ABD artık darbe işiyle eskiden olduğu gibi ilgilenmiyor, özellikle de Obama döneminde. Libya'ya yapılan müdahalenin de bu tarz bir girişim olduğunu düşünmüyorum. Bence daha ziyade Arap dünyasındaki iyi niyetlerini korumaya çalışıyorlar ve darbelerden ziyade Arap isyancılarını şiddetle destekliyorlar. Kaddafi onlar için jeopolitik açıdan hiçbir sorun teşkil etmiyordu. Bence bu önemli bir etken ve asker ve ordu dünya üzerindeki tek yekpare güç değil. Bu nedenle sisteminizi çoğulcu bir sistem haline dönüştürürken bir yekpare güçten ve bu gücün mirasından korkarak bir başkasının hâkimiyeti elde etmesine yol açmamak oldukça önemli. Sistemin çoğulcu kalacağını ve denetleme ve dengeleme mekanizmalarının işler olacağını güvence altına almak lazım. Anayasa mahkemesi bu süreçte merkezi bir role sahipti. Belki sözü şu şekilde bitirmeliyim: insanlar anayasa mahkemesinin ordunun beşinci kolunu olduğunu düşünüyordu. Salondakilerin çoğunun eskiden bu görüşte olduğunu düşünüyorum. Hatta eminim şu anda bile bu görüşe sahip olanlarınız vardır. Aksi

yönde bir delil sunmama izin verin. İki ordu ile anayasa mahkemesinin sürekli ihtilafa düşüldüğü 1970'ler ve ikincisi cumhurbaşkanlığı krizi sırasında anayasa mahkemesinin verdiği üç karardan ikisinin AKP lehine olması. Üçüncüsü, 2008 yılında mahkemenin verdiği iki önemli karar ve nihayetinde AKP'nin kapatılmamış olması. Altı üyenin partinin kapatılması yönünde oy verdiğini söyleyebilirsiniz, ancak nihayetinde kapatılmadı ve mahkeme bu konuda ciddi biçimde bölündü. Bununun AKP'ye finansal maliyeti muhtemelen parti destekçilerinden birinin bile cebinden çıkarıp ödeyebileceği kadar küçüktü. AKP aleyhine bir karar vardı: türban kararı. Son kertede asıl soru referandum sırasında mahkeme bohçalanmışken mahkemenin aslen AKP ile birlikte yürümesi ve bohçalanmasına izin vermesi. O zaman ya mahkeme hala bir Kemalist gücü temsil etmesine rağmen bir kâğıttan kaplan ya da mahkeme artık Kemalist bir güç değil ve her bir davayı o anda duruma göre değerlendiriyor. Ama şu anda mahkeme bohçalanmış durumda olduğuna göre durum kesinlikle bu ikisinden biri, değil mi? Hâlihazırda kâğıttan kaplan olan bir mahkemeyi bohçalarsanız, mahkeme daha da büyük bir kâğıttan kaplan olacaktır. Söz konusu adil ve hukuk kurallarını uygulamaya çalışan bir mahkeme ise, artık daha da adil olacaktır çünkü üyeleri adil bir biçimde seçilmiş olacaktır. Mahkeme olguyu her ne pahasına olursa olsun koruyan en önemli kurum haline gelmiştir ve sizin korumanız mahkeme için oldukça önemli. Bu konuları çalışan herkes bilir ki bu tarz üst mahkemeler sivil toplum onları ne kadar güçlü kurgularsa o kadar güçlüdür. Orada durup Türkiye'nin demokratik kesimi tarafından saldırıya uğramak... Bana göre Türkiye'de üç çevre var: Kemalist entelektüel çevre, AKP etrafında örgütlenen yeni çevre ve farklı yerlerden gelen her tür insandan oluşan demokrat çevre. Bu grup bence genel olarak anayasa mahkemesine karşı oldukça muhalif ve saldırgan ve bence bu mahkemenin aldığı ve benim en çok beğendiğim son kararlar ilgili. Bazılarının basından takip ettiği gibi mahkemenin hayır kararı. Ama artık bu önemli değil. Bence anayasa mahkemesinin çoğunlukçuluk karşısında güçlü bir çare olmasını istiyorsanız bu biraz da size ve sivil topluma bağlı. Mahkeme hala bunu başarma şansına sahip. Mahkemenin Kemalist bir makine olduğunu söyleyemezsiniz ki zaten mahkeme bohçalanmış durumda. Yeni üyeler var ve daha fazlası olacak. Çoğunluk oyunu elde edecekler ve daha da fazla yeni üye getirecekler. En azından bu mahkeme Türk toplumunun yararına bir araç olmak durumunda. Teşekkürler.

Prof. Dr. Levent Gönenç: Profesör Arato'ya çok teşekkür ederim. Oturumu kapatıyorum. Herkese çok teşekkürler.